

Voedselteams in Vlaanderen een agogische benadering

LUC DEKEYSER

Inleiding

Eind 1996 werden de eerste Voedselteams gestart in Vlaanderen. Het ging om een initiatief dat het vertrouwen tussen consumenten en producenten van voedsel wilde herstellen. Het initiatief werd op enthousiasme onthaald en werkt zeer goed. Bij de initiatiefnemers leeft de vraag of het model ook op langere termijn zou blijven werken. De behoefte aan reflectie en evaluatie werd ingelost door een projectgroep van studenten Sociale Pedagogiek van de K.U.Leuven onder begeleiding van Lieve Vercauteren, namens het Netwerk Voedselteams en van Luc Dekeyser, namens de K.U.Leuven. Op grond van 8 maanden theoretische onderbouwing op basis van literatuurstudie en een evaluatieonderzoek van de huidige werking werd een theoretisch kader ontwikkeld en adviezen voor de toekomst gegeven. Dit alles werd neergeschreven in het Projectrapport Voedselteams (1998). Dit artikel is gegroeid vanuit dit rapport en wil een kort overzicht geven van het concept Voedselteams, een mogelijke theoretische onderbouw en een aantal suggesties voor de toekomst.

Het concept Voedselteams

De grootste noemer waaronder we Voedselteams kunnen plaatsen zijn de initiatieven voor maatschappelijke vernieuwing in het kader van duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling biedt een kader waarin milieukwaliteit, economische ontwikkeling, armoede, demografie en technologie aan elkaar gekoppeld worden. Deze term werd voor het eerst gebruikt in 1987, in het Brundtlandrapport¹ van de Verenigde Naties. Als definitie wordt in het rapport gesproken over: "*de ontwikkeling*

¹ Brundtlandrapport of Our Common Future (1987) werd in opdracht van de Verenigde Staten geschreven. Het bevat wellicht een van de bekendste definities van duurzame ontwikkeling. Het wordt als een van de belangrijkste bronnen gezien over duurzame ontwikkeling en leidde ook tot een aantal conferenties met betrekking tot dit onderwerp.

welke in de behoeften van de huidige generatie voorziet zonder die van de toekomstige generaties in het gedrang te brengen". Duurzame ontwikkeling "is about environmental care, about the quality of life, and it is about the coherence between environmental issues on the one hand and social and economic issues on the other." (Juffermans, 1995, p.17). Duurzame landbouw situeert zich binnen het geheel van duurzame ontwikkeling. Duurzame landbouw is naast beheerslandbouw, natuurecologische landbouw en natuurlandbouw, één van de vier types van landbouw ten behoeve van natuurbehoud. Het is binnen dit brede kader van duurzame ontwikkeling en duurzame landbouw dat we Voedselteams kunnen situeren. Naast de boerenmarkten, biomarkten, boeregoed en de groentenabonne-menten is Voedselteams één van de mogelijke alternatieven voor deze problematiek. Voedselteams betreft een direct en solidair samenwerkingsverband tussen een groep huisgezinnen en voedselproducenten. Onder duurzame landbouw verstaan Voedselteams: "een landbouw die economisch leefbaar en sociaal draagbaar is voor de producent, die de eigen productiebasis zoveel mogelijk in stand houdt, die de natuur respecteert en die gezonde kwaliteitsproducten voortbrengt. De producenten krijgen een eerlijke prijs, wat het voor hen haalbaar en aantrekkelijk maakt duurzaam te produceren". Ze willen de band terug herstellen tussen diegenen die gezond en eerlijk voedsel verbouwen en diegenen die het verbruiken. Een twintigtal leefeenheden gaan gezamenlijk een verbintenis aan met een boer over de afname van verschillende soorten voedsel voor een bepaalde tijd. Er worden binnen de mogelijkheden van elk team afspraken gemaakt m.b.t. organisatie, verdeling, betaling,... Het initiatief beoogt een wederzijds vertrouwen tussen consumenten van het team en de producenten. Het gaat hier niet om een contract maar om een engagementsverklaring. De band van vertrouwen is essentieel voor de werking van het Voedselteam. De consumenten verwachten van de producent kwaliteitsproducten, geleverd volgens de gemaakte afspraken. De producent verwacht van de consumenten dat ze zich voor een bepaalde tijd engageren om producten af te nemen. Deze vertrouwensband komt er niet zomaar, maar is gebaseerd op communicatie en contact, via bedrijfsbezoeken, een voedselkrant en dergelijke meer.

Wanneer we het specifieke initiatief Voedselteams een plaats in onze maatschappij willen geven, zien we dat voedselteams concreet een viertal doelstellingen vooropstelt:

1. Het streven naar een duurzame landbouw. Onder duurzaam wordt hier verstaan: een landbouw die economisch leefbaar en sociaal draagbaar is voor de producent, die de eigen productiebasis zoveel mogelijk in stand houdt, die de natuur respecteert en die gezonde kwaliteitsproducten voortbrengt. Hierbij wordt niet enkel gewerkt met biologische producenten. Er worden ook andere producenten aangemoedigd om duurzaam te produceren die daar omwille van economische limieten, lopende rekeningen, gebrek aan afzetmogelijkheden, gebrek aan informatie,... nog niet toe gekomen zijn.
2. Herstel van sociale contacten in eigen streek of buurt. Hierdoor krijgt de consument terug voeling met de manier waarop voedsel geproduceerd wordt en wordt er ingespeeld op de wensen van de eindgebruiker.
3. Regionale economie herstellen door het promoten van streek- en seizoen-gebonden producten.

4. Derde Wereld uitbuiting afwijzen door het streven naar een ethisch verantwoorde productie ten aanzien van landbouwers in noord en zuid.

Concreet is een voedselteam een groep van een vijftiental gezinnen die bij elkaar in de buurt wonen en die samen een rechtstreekse overeenkomst sluiten met boeren of tuinders over de afname van groenten, zuivel, brood, fruit, ... Voedselteams willen opnieuw de regionale economie herstellen door het promoten van streek- en seizoensproducten. Het biedt m.a.w. een concreet handelingschema aan waarmee je iets kan doen aan de kwaliteit van het voedsel op je eigen bord maar ook daarbuiten de link leggen met de uitbuiting van de Derde Wereld, het verbeteren van het leefmilieu. Om een voedselteam te kunnen oprichten, wordt er allereerst gezocht naar een geïnteresseerde consumentengroep die wil deelnemen. Via affiches in het dorp of in het stadsgedeelte en via aankondiging in de regionale pers, worden mensen uitgenodigd om deel te nemen aan een **infovergadering**. Daar wordt de betrokken problematiek (positie boeren, Derde Wereld, milieu, gezondheid, ...) uiteengezet a.d.h.v. transparanten, tevens worden hierbij de doelstellingen van het initiatief Voedselteams uit de doeken gedaan. Er wordt op het einde van deze infoavond gepeild naar de interesse voor deelname, ook wordt hier reeds gevraagd in welke producten men geïnteresseerd is, welke kwaliteit deze moeten bezitten en welke leveringsdag zou passen. Indien er genoeg geïnteresseerden zijn, gaat het Samenwerkingsverband Voedselteams op zoek naar mogelijke producenten uit de buurt, die min of meer voldoen aan de eisen die de consumenten op de infovergadering reeds hebben gesteld. Ook als er producenten vanuit de consumentengroep aangebracht worden, krijgen deze een bezoekje van het Samenwerkingsverband Voedselteams.

Zijn de geschikte producenten gevonden en geselecteerd voor de geïnteresseerde consumentengroep dan kunnen ze afspraken beginnen maken op een **startvergadering**. Er wordt een overeenkomst gesloten tussen de consumentengroep en de verschillende producenten. Deze overeenkomst betreft:

- Soort product dat geleverd moet worden.
- Productiewijze.
- Hoeveelheden (b.v. voor groenten: kleine en grote pakketten, fruit min. 3 kg).
- Frequentie van afname (b.v. fruit om de 2 weken).
- Wijze van levering (brengen of afhalen).
- Verpakking: b.v. iedere consument heeft 3 retourkisten (1 voor de producent, 1 voor het depot en 1 voor de consument).
- Prijs moet bepaald worden.
- Wijze van betaling (b.v. per twee maanden op voorhand, per bestelling).
- Distributie (via depot).
- Contact met de boerderij, eventueel eens afspreken met de groep om gezamenlijk een bezoek te brengen.
- Duur van de overeenkomst.
- Proefperiode (2 à 3 maand): de proefperiode wordt expliciet aangebracht als 'uitprobeerperiode'. Na het verloop van deze termijn kunnen enkele afspraken i.f.v. dat specifieke voedselteam aangepast worden of kunnen mensen beslissen ermee te stoppen.

Om het voedselteam praktisch goed te laten lopen, moeten er ook binnen het voedselteam zelf enkele personen bepaalde taken op zich nemen. Zo moet er gezocht worden naar een depot(houder), een contactpersoon (organiseren van het voedselteam), een financieel verantwoordelijke,... Soms worden taken over verschillende personen verdeeld.

De **contactpersoon** vormt de link tussen het team en de producent. Hij/zij geeft de bestellingen en wijzigingen hierin door aan de producenten. Ook problemen met de bestellingen worden doorgegeven aan de contactpersoon die op zijn of haar beurt de producent contacteert en er een regeling mee treft over terugbetaling of bijlevering. De **financieel verantwoordelijke** kijkt toe op de betalingen door de consumenten, controleert de rekening van het voedselteam en zorgt voor de betaling aan de producenten. De **depothouder** kan eventueel toekijken op het afhalen van de bestellingen, eventueel nog verdelen, afhalen van de producten. De functies zullen afhankelijk van het team en afhankelijk van de persoon zelf ook nog wel enigszins verschillend ingevuld worden.

Als alle afspraken gemaakt zijn, kan het voedselteam van start gaan en kan de proefperiode beginnen. Na de proefperiode wordt een evaluatie voorzien, zowel de producenten als de consumenten hebben hier hun inbreng. Op deze **evaluatievergadering** wordt nagegaan of er afspraken moeten veranderd worden, of iedereen blijft meedoen,...? Hier wordt ook de mogelijkheid geboden om er uit te stappen. Met de groep die verder doet, worden na deze evaluatie de afspraken verlengd voor een heel jaar. Dit jaarcontract dat dan opgesteld wordt geeft de zekerheid, voor de verschillende betrokken personen, dat ze voor een jaar producten kunnen afzetten respectievelijk verbruiken. Voor het opstarten van een nieuw voedselteam worden er drie begeleide vergaderingen voorzien door het Samenwerkingsverband Voedselteams. Iedereen wordt verder geïnformeerd via het voedselteamkrantje, dat vier keer per jaar verschijnt en soms worden er activiteiten opgezet voor alle voedselteams tezamen b.v. het voedselteamfeest om ook eens buiten je eigen voedselteam te komen.

Een mogelijke theoretische onderbouw vanuit drie invalshoeken:

- Sociale beweging
- Netwerken
- Sociaal leren

Sociale beweging

Zijn Voedselteams een vorm van sociale beweging? Voedselteams als organisatie kan op het snijvlak van de milieubeweging en de Derde Wereldbeweging worden gesitueerd. We gaan kort in op de eigenheid van de Vlaamse Derde Wereldbeweging en de milieubeweging. Hellemans & Hooghe (1995) halen aan dat politieke drukking op het Belgische beleid of sensibilisering van de Vlaamse bevolking een vereiste is om een organisatie als veruitwendiging van de Derde Wereldbeweging te kunnen beschouwen. Op die manier kan b.v. Artsen zonder Grenzen wel een Derde Wereldorganisatie, maar geen Derde Wereldbewegingsorganisatie worden genoemd.

Deze organisatie doet nl. wel aan effectieve hulpverlening ter plaatse, maar zet mensen niet of nauwelijks aan tot anders handelen en oefent geen druk uit op het Belgische ontwikkelingsbeleid of meer algemeen de Belgische buitenlandse politiek. De belangrijkste Belgische organisaties zijn de koepel NCOS, Oxfam-Wereldwinkels, Broederlijk Delen en Vredeseilanden.

Uit de bevraging van de coördinatoren blijkt dat Voedselteams op langere termijn wel degelijk ambitie heeft om politieke druk uit te oefenen. Eén van de doelstellingen daarbij is het omgooien van de Noord-Zuidpolitiek. Omdat Voedselteams zelf nog jong is, werd er nog niet echt aan sensibilisering van de Vlaamse bevolking gedaan. Toch werd het initiatief reeds een aantal keer (televisiereportage, krantenartikels,...) aan het grote publiek voorgesteld. Aan de andere kant werd de bevolking de laatste jaren door de media reeds uitvoerig gesensibiliseerd wanneer het gaat over de uitwassen die de grootschalige landbouw met zich meebrengt (cf. de dolle koeienziekte, het gebruik van illegale groeihormonen,...). Voedselteams kan gezien worden als een reactie op deze uitwassen. Uit deze laatste paragraaf blijkt echter dat zij als organisatie ook te kaderen valt binnen de milieubeweging.

Net zoals bij de andere nieuwe sociale bewegingen is het moeilijk te spreken van de milieubeweging op zich. Dit omwille van de meest uiteenlopende doelstellingen die de verschillende milieuorganisaties vooropstellen. Zo richten de oudere bewegingen zich voornamelijk op natuurbehoud (Wielewaal,...), waarbij de klemtoon ligt op het redden van een bedreigde diersoort of een unieke biotoop. De meer recente milieuorganisaties – ontstaan in het begin van de jaren '70 en waarvan de Bond Beter Leefmilieu, de vzw Natuurreservaten en Greenpeace België de voornaamste voorbeelden zijn – richten zich echter in de eerste plaats op het veranderen van de maatschappij en staan daardoor veel kritischer tegenover het economische systeem en tegenover de politieke machtsverdeling. Binnen de milieubeweging kan Voedselteams gezien vanuit de doelstellingen die zij hanteert ondergebracht worden bij deze nieuwe bewegingen. Wel dient hierbij opgemerkt dat de milieuthematiek die Voedselteams aansnijdt vrij nieuw is. Zo richt de Bond Beter Leefmilieu zich voornamelijk op de thema's afval en verkeer, terwijl de vzw Natuurreservaten zich eerder richt op het duinendecreet en de Groene Hoofdstructuur en Greenpeace vooral focust op internationale dossiers (broeikaseneffect, kernenergie). Aan de thema's 'gezonde voeding' en 'kleinschalige landbouw' wordt eerder op een indirecte manier aandacht geschonken. Dit zou te wijten kunnen zijn aan het eerder jong zijn van deze problematiek, denken we hierbij aan het opduiken van de dolle koeienziekte in Groot-Brittannië en het kippenvirus in Hong Kong. Allebei zijn het ziektes die ontstaan zijn als gevolg van massaproductie en het potentieel gevaarlijke gevolg voor de mens duidelijk aantonen. Vanuit deze optiek kan Voedselteams een antwoord bieden op recente vragen waar milieuorganisaties (nog) niet onmiddellijk een oplossing voorhanden hebben.

Zowel in de beschrijving van de Derde Wereldbeweging als de milieubeweging vinden we de vijf bouwstenen terug die Walgrave (1992, p.79) aan een sociale beweging toekent: beide bestaan uit een geheel van organisaties en actoren die politieke druk uitoefenen met het oog op maatschappelijke verandering of het

behoud van een toestand. Bovendien maken zowel de Derde Wereldbeweging als de milieubeweging deel uit van een meer omvattende ideologie die we de term 'duurzame ontwikkeling' kunnen meegeven en pakken beide bewegingen met hun massaliteit uit.

Voedselteams blijkt dus een organisatie te zijn die zich bevindt op het snijvlak van de Derde Wereldbeweging en de milieubeweging. De visie en de doelstellingen die achter het initiatief op zich schuilgaan, vallen te kaderen binnen de twee eerdergenoemde sociale bewegingen. Om van een sociale bewegingsorganisatie te spreken is het nog te vroeg, daarvoor is het initiatief ons inziens immers nog te jong en te streekgebonden. Wel heeft Voedselteams het potentieel een antwoord te bieden op vragen waar andere gelijkaardige organisaties geen prioritair belang aan hechten en op die manier mensen die zich machteloos voelen een uitkomst te bieden. Politieke slagkracht kan namelijk enkel betekenis hebben indien voldoende mensen achter het initiatief staan. Omdat dit laatste pas mogelijk is door sensibilisering (van de gevaren die de hedendaagse landbouw met zich meebrengt én van het bestaan van een alternatief: Voedselteams), lijkt het ons van primair belang dat aan deze sensibilisering in de toekomst de nodige aandacht wordt besteed, wil Voedselteams zich een sociale bewegingsorganisatie kunnen noemen. Het opstarten van teams in diverse regio's lijkt hiervoor alleszins een begin.

We gaan nu sociale beweging in zijn enge betekenis benaderen, d.w.z. concrete organisaties bekijken als sociale bewegingen. Veronderstellend dat Voedselteams in deze betekenis een sociale beweging is, proberen we na te gaan onder welk model ze het beste te plaatsen zijn. Laten we eerst kijken welke van de functies van sociale bewegingen (activeringsfunctie, educatieve functie, dienstverleningsfunctie, animatiefunctie) aanwezig zijn in Voedselteams.

De **dienstverleningsfunctie** is de basisfunctie van Voedselteams: de concrete organisatie van een lokale voedselhandel maakt het voor geïnteresseerden mogelijk om hierin te stappen. Deze concrete organisatie omvat de hele praktische kant van Voedselteams: er wordt gewerkt met contactpersonen en financieel verantwoordelijken, per team is er een depot, geschikte producenten worden gezocht...

Of de **animatiefunctie**, of beter de groepsvormingsfunctie, vervuld wordt, lijkt van team tot team te verschillen. Uit het onderzoek blijkt dat slechts enkele teams reeds bijkomende activiteiten georganiseerd hebben. In andere teams is hier geen sprake van. Ook heeft meer dan de helft van de consumenten geen behoefte aan verbondenheid met andere voedselteams. Sommige teams bestaan uit reeds bestaande vriendenkringen die elkaar nog in ander verband zien, de groep bestaat dus reeds vóór het team. Dat Voedselteams aan groepsvorming doet kan dus algemeen genomen niet met volle overtuiging gezegd worden.

De **educatieve functie** omvat activiteiten die op de leden zelf gericht zijn, bij hen moeten veranderingen van mentaliteit, bewustzijn en gedrag bereikt worden. Deze functie wordt enkel expliciet vervuld in de opstartfase van een nieuw team en via de Voedselteamkrant: op de info- en startvergadering worden doelbewust de

doelstellingen van Voedselteams uiteengezet met de intentie dat de deelnemers zich deze visie eigen maken. Door de aard van de opzet van Voedselteams wordt de educatieve functie echter verder impliciet vervuld, door hun deelname aan het initiatief gaan de mensen nadenken over hun engagement. We vroegen de consumenten of ze vóór hun deelname reeds bewust bezig waren met thema's als bewust consumeren, solidariteit, ecologie,... Bijna iedereen antwoordde positief. Dit wijst erop dat met Voedselteams een reeds bewust publiek bereikt wordt. We vroegen ook of ze door hun deelname bewuster zijn beginnen omgaan met zulke thema's. Ongeveer de helft van de consumenten antwoordde positief, zij maken dus expliciet duidelijk over hun engagement na te denken.

Binnen de educatieve functie onderscheidt men nog de oefenlijn en de levensoriëntatielijn. De oefenlijn houdt in dat de leden nieuw gedrag wordt aangeleerd in functie van het ideaal van de beweging. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat bij meer dan de helft van de deelnemende gezinnen het koopgedrag effectief veranderd is. De levensoriëntatielijn van een beweging is eerder expliciet bezig zijn met het verdiepen van de visie bij de deelnemers. Dit is zoals eerder gezegd enkel in de opstartfase van een nieuw team het geval, ook wordt het nagestreefd via het krantje. We kunnen dus concluderen dat de educatieve functie slechts summier vervuld wordt. Dit is alleszins een element waar nog aan gewerkt kan worden.

De **activeringsfunctie** omvat activiteiten die gericht zijn op sociale actie en gemeenschapsorganisatie, m.a.w. op de beïnvloeding van maatschappelijke verhoudingen en structuren. Men wil waarneembare en praktische resultaten nastreven. Voedselteams streeft zeker praktische resultaten na, dit werd bijvoorbeeld door een van de coördinatoren als volgt uitgedrukt: "Voedselteams is een initiatief om het bewustzijn over de wereldproblematiek te vertalen naar het gedragsniveau van de mensen." Deze praktische resultaten worden op kleine schaal bereikt, namelijk een twintigtal voedselteams. Men kan nog niet echt van sociale actie en gemeenschapsorganisatie spreken, omdat het initiatief nog relatief onbekend is. Het initiatief is verder gericht op de beïnvloeding van de verhoudingen tussen consumenten en producenten, om hen weer dichterbij elkaar te brengen en de regionale economie te herstellen. De activeringsfunctie kan bij het initiatief Voedselteams dus zeker nog worden uitgebreid.

Wanneer we nu overlopen binnen welk model van sociale beweging Voedselteams het best te plaatsen valt, zijn er twee modellen die in aanmerking komen, namelijk het functionele model en het zelf-organisatiemodel.

Het **functionele model** komt in aanmerking omdat de klemtoon er gelegd wordt op het activeringsspoor. Het functionele model is echter gericht op politieke actie, op het meespelen in het spel van de formele democratische besluitvorming in de samenleving. Hier zal misschien in de toekomst meer aandacht aan besteed worden door het Samenwerkingsverband, maar voorlopig is dit nog geen prioriteit. Voedselteams wil meer maatschappelijke zichtbaarheid creëren door bij steeds meer mensen hun bewustzijn van de problematiek om te zetten in concreet gedrag. Zo worden waarneembare resultaten nagestreefd. Productmatig agogisch handelen staat dus ook voorop.

Het **zelf-organisatiemodel** komt in aanmerking omdat men hierbij het activeringsspoor en het educatieve spoor met elkaar wil verbinden. Actie en reflectie worden er samengebracht door de lerende het geloof in zijn handelingsbekwaamheid terug te geven. Doordat er zoiets bestaat als Voedselteams ondervinden de mensen inderdaad dat ze zelf ook iets in handen hebben, dat ze zelf iets kunnen ondernemen om hun besef van de veelomvattende problematiek om te zetten naar gedragsniveau. Bij het zelf-organisatie model zijn institutionele kaders minder belangrijk, men probeert de zelforganisatie van de betrokkenen rondom een bepaald probleem te bevorderen. Dat de uitwerking hiervan in de praktijk niet altijd eenvoudig is, komt ook tot uiting bij Voedselteams: het is wel nodig om in een beginfase een organisatienetwerk de teams te laten starten, maar in hoeverre de teams autonoom kunnen functioneren en hoe dit kan gebeuren is nog steeds een discussiepunt binnen het Samenwerkingsverband. Ook is er vanuit de teams zelf vraag naar ondersteuning en begeleiding (voor de contactpersoon en financieel verantwoordelijke).

Het zelf-organisatiemodel wordt als typisch model naar voor geschoven voor nieuwe sociale bewegingen (Dekeyser 1997, p. 108). Nochtans komt dit model niet helemaal overeen met de Voedselteams: de uitbouw wordt (nog) niet horizontaal gestructureerd; zij werken met uitgewerkte oplossingen en laten hun leden niet bricoleren en selecteren, want bij Voedselteams is er net wél een concrete oplossing aangebracht om mee te werken aan duurzame ontwikkeling, en meer specifiek duurzame landbouw. Het idee en de achterliggende visie van de voedselteams werd uitgedacht door de coördinerende instantie en leden nemen hieraan deel en nemen de visie over.

We willen tenslotte Voedselteams ook plaatsen binnen de **ideaaltypische indeling van Van Der Loo, Snel en Steenbergen** (1984, p. 247). Enerzijds kan Voedselteams binnen deze indeling het meest getypeerd worden als een **exemplarische** beweging. Anderzijds kunnen een aantal elementen van Voedselteams niet onder dit type ondergebracht worden. Dit hoeft echter geen probleem te vormen om Voedselteams alsnog een exemplarische beweging te noemen, omdat het in de indeling gaat om ideaaltypen, wat betekent dat deze nooit in 'zuivere' vorm zijn terug te vinden in de werkelijkheid.

De wijze van handeling is bij Voedselteams intern, op eigen leden, gericht. Het maatschappelijke probleem van milieu, gezonde voeding, voedselproductie en -consumptie,... wordt door de leden van Voedselteams duidelijk erkend. Uit de resultaten van de bevraging blijkt immers dat het merendeel in Voedselteams is gestapt, omdat deze een alternatief als oplossing voor deze problemen biedt. Voedselteams zoekt een oplossing in een zelf gecreëerde levensvorm, een levensvorm waarbij verkorte handel door rechtstreekse afname van producten en biologische productiewijze centraal staat. Concreet gaat het hier uiteraard om het team van consument en producent, die beiden dezelfde visie delen. Voedselteams wil echter ook op het ruimere publiek mikken door de boodschap achter deze specifieke manier van omgaan met mens en milieu, verder uit te dragen. Object van de actie is de maatschappij. Dit doen zij bijvoorbeeld door middel van de pers. Hoe

meer mensen er immers overtuigd geraken van de zin van dit alternatief, hoe groter de kans op een mentaliteitsverandering op het vlak van de samenleving. De coördinerende instantie is het er nog niet over eens of ze de samenleving wil mobiliseren langs politieke weg of niet.

De uitspraak "de meeste bewegingen herbergen verschillende stromingen waar-tussen latente, soms ook manifeste tegenstellingen bestaan" is tevens op Voedselteams toepasbaar. Ook Voedselteams heeft te kampen met interne tegenstellingen. Zoals reeds gezegd is het nog niet duidelijk of Voedselteams in de toekomst politiek werk wil gaan verrichten of niet, vooral de leden van de coördinerende instantie spreken elkaar hierin tegen. Een tweede tegenstelling heeft te maken met organisatiestructuren: Voedselteams is op weg een piramidale structuur te worden (o.a. door het willen uitbouwen van een regionale en mogelijk zelfs nationale structuur), nochtans zou Voedselteams zichzelf graag een netwerk (met een typische horizontale structuur) noemen, nu of in de toekomst. Het is weerom vooral de coördinerende instantie die zichzelf hierin tegenspreekt, doordat de ene wil dat de Voedselteams in de toekomst autonoom gaan functioneren (wat in de richting gaat van een netwerk), en de andere stelt dat begeleiding steeds en altijd nodig zal blijven (wat het best bewerkstelligd zal kunnen worden in een verticale structuur). Een laatste tegenstrijdigheid, die weerom op het niveau van de coördinerende instantie te situeren valt, is die tussen de algemene visie achter Voedselteams en bepaalde radicale stellingen die b.v. verdedigd worden in het Voedselteamkrantje.

Op grond van onze 8 maanden durende analyse kunnen we stellen dat Voedselteams als concept eerder kunnen aansluiten bij de nieuwe sociale bewegingen. Alhoewel zij een specifieke invalshoek van "materieel gerichte beweging" ontwikkelen en daardoor de dienstverleningsfunctie uitgesproken benadrukken, hebben zij nog geen duidelijke sporen ontwikkeld om een bewegingsmodel uit te werken. De vraag leeft of men dit wel wil. Merkwaardig is wel dat hun ontstaansgrond van materiële beweging identiek is aan deze van de oude sociale bewegingen pakweg 100 jaar geleden. In potentialiteit is hier volgens ons een 'nieuwe' sociale beweging in wording.

Netwerken

Een tweede invalshoek betreft deze van netwerken. Er wordt gesproken over 'Netwerk Voedselteams'. We hanteren volgende elementen in onze definiëring van een netwerk:

1. Cluster van interdependente organisaties/actoren.
2. Gebundeld om als collectiviteit een doel te bereiken.
3. Afzonderlijke actoren hebben elk een eigen bijdrage, belang en verantwoordelijkheid.
4. Zo weinig mogelijk hiërarchische verhoudingen.
5. Bepaalde samenwerkings- en besluitvormingsstructuur.

Laten we eerst even duidelijk maken wat we willen bekijken als 'Netwerk Voedselteams'. In het vooropgesteld model beschreven we dit als het geheel van

.....

alle groepen actoren: de afzonderlijke voedselteams, de producenten en de coördinatoren. Wanneer we dit geheel willen evalueren op de kenmerken van een netwerk vinden we dat het deels voldoet, maar op belangrijke punten voldoet het niet. Het is inderdaad een cluster van interdependente actoren (1): de voedselteams kunnen (nog) niet zonder de coördinatoren, de coördinatoren staan nergens zonder de voedselteams, de producenten zijn nodig om het doel te bereiken, maar de verschillende voedselteams onderling staan in een minder interdependente verhouding tot elkaar. Enkele onderzoeksresultaten kunnen deze punten ondersteunen: de info- en startvergadering georganiseerd door de coördinatoren worden door een overgrote meerderheid als noodzakelijk gevonden, een groot deel van de consumenten vindt ook dat het Samenwerkingsverband een rol te spelen heeft in het organiseren van meerdere evaluatievergaderingen, bijna alle contactpersonen en financieel verantwoordelijken hadden behoefte aan meer begeleiding door de coördinatoren (vooral in het begin) en vooral uit de taken die de consumenten opnoemen voor het Samenwerkingsverband blijkt vooral dat de voedselteams nood hebben aan een coördinerende instantie.

Dat de verhoudingen tussen de voedselteams onderling niet echt interdependent zijn blijkt ook uit de resultaten: het merendeel van de consumenten voelt zich niet echt verbonden met andere voedselteams, waarvan een groot deel hier ook geen behoefte aan heeft, andere consumenten voelen zich wel verbonden met andere voedselteams. Deze verbondenheid omschrijven velen van hen als het gezamenlijk staan achter hetzelfde doel. De verhoudingen tussen de voedselteams onderling zijn dus zeker geen afhankelijkheidsverhoudingen, want ze zijn weinig verbonden met elkaar en dus zijn ze zeker niet van elkaar afhankelijk om te blijven voortbestaan.

Een ander kenmerk dat van toepassing is, is het samen streven naar een bepaald doel (2), namelijk de doelstellingen van Voedselteams. Uit de resultaten blijkt dat de consumenten overwegend in een voedselteam stappen en blijven omwille van ideologische redenen. De helft van de producenten meent ook deel te nemen aan het initiatief omwille van de visie erachter.

De overige kenmerken zijn wat moeilijker eenduidig aan te tonen. Ten eerste zijn het vooral de coördinatoren die een belangrijke verantwoordelijkheid en bijdrage hebben in het geheel, de verschillende voedselteams hebben allen dezelfde bijdrage en hetzelfde belang (3).

Dit kenmerk hangt ook samen met de voorwaarde dat er zo weinig mogelijk hiërarchische verhoudingen moeten zijn (4). In het 'Netwerk Voedselteams' is het duidelijk dat de coördinerende instantie boven de andere actoren staat, alleen al om het feit dat zij de organisatie in handen hebben. Zij nemen ook alle eindbeslissingen die alle teams en de producenten aanbelangen. Zij hebben de algemene visie geformuleerd. Dit alles heeft natuurlijk te maken met het feit dat het initiatief zich nog maar in de beginfase situeert en dat de coördinerende instantie de initiatiefnemer is. Mogelijk kunnen in de toekomst de hiërarchische verhoudingen minder streng worden, zodat men meer van een netwerk in het geheel kan spreken (verder in dit stuk, onder 'suggesties' gaan we na hoe dit concreet kan bereikt

worden). Het is echter in de toekomst ook mogelijk dat er nog meer hiërarchie gecreëerd wordt, namelijk wanneer het initiatief nationaal georganiseerd wordt. Zo creëert men een piramidale structuur, waarbij de top de eindverantwoordelijkheid draagt.

Een laatste te beoordelen kenmerk is dat een netwerk gekenmerkt wordt door een bepaalde samenwerkings- en besluitvormingsstructuur (5). Wanneer we dit willen bekijken komen we tot de conclusie dat we op twee niveaus kunnen gaan kijken, namelijk de samenwerkings- en besluitvormingsstructuur op het niveau van de coördinatoren onderling en die op het niveau van de voedselteams onderling. Het feit dat we dit moeten doen wijst erop dat we over het geheel niet kunnen zeggen dat het een netwerk is. De belangrijkste reden waarom we moeten besluiten dat het geheel geen netwerk is, is echter de aanwezigheid van hiërarchische verhoudingen.

Los van deze conclusie dat het geheel van alle actoren geen netwerk is, kunnen we binnen dit geheel de twee niveaus (de coördinerende instantie en de verschillende voedselteams) gaan beoordelen op de kenmerken van een netwerk. We proberen eerst kort aan te tonen dat we op het niveau van de coördinerende instantie van een netwerk kunnen spreken, en daarna gaan we na welk soort netwerk het zou kunnen zijn.

De interdependente organisaties (1) zijn: Coopibo, Wervel en Elcker-ik. Zij hebben zich samen gezet om een idee uit te denken om de problematiek aan te pakken. Samen streven ze ernaar de vier doelstellingen te bereiken (2). Elk van de drie organisaties heeft ook zijn eigenheid wat er vanzelf toe leidt dat elke organisatie zijn eigen belang, verantwoordelijkheid en bijdrage heeft (3).

Ook kunnen we niet van hiërarchische verhoudingen spreken: de ene organisatie staat niet boven de andere, zij staan op gelijkwaardige hoogte, samen vormen zij de coördinerende instantie (4). De samenwerkings- en besluitvormingsstructuur (5) bestaat erin dat vertegenwoordigers van de drie organisaties maandelijks vergaderen, collectieve beslissingen die alle actoren aangaan worden door hen genomen. Er wordt ook een bepaalde taakverdeling gehanteerd. We kunnen dus spreken van een netwerk volgens de definitie die wij gehanteerd hebben.

Een netwerk is te situeren op een aantal dimensies. Een eerste is de **pluriformiteit-uniformiteitsdimensie**. Dat de drie actoren achter de globale visie van Voedselteams staan is vanzelfsprekend, maar er is toch nog een verscheidenheid aan doelen en percepties te merken. Enkele voorbeelden die uit de bevraging komen: één van de drie coördinatoren wil duidelijk meer op politiek vlak werken, meer op het beleid inspelen; elders blijkt een verschillende interpretatie gegeven te worden aan de visie, namelijk één coördinator vindt het belangrijk om de visie zo algemeen mogelijk te houden, zodat een groot deel van de bevolking erachter kan staan en door een andere coördinator worden meer concretisering van de visie aangegeven, waardoor de doelgroep mogelijk beperkt wordt (bijvoorbeeld expliciet

.....

het vegetarisme aanbevelen). Ook wordt door twee coördinatoren gezegd dat de voedselteams autonoom moeten kunnen draaien, terwijl een derde coördinator meent dat de begeleiding van het netwerk nodig zal blijven. Dus binnen de uniformiteit is er toch nog pluriformiteit te vinden.

Een tweede dimensie is die van **geslotenheid-openheid**. Het netwerk is volledig autonoom, het is niet afhankelijk van anderen, het is zelfreferentieel. In die zin neigt het netwerk meer naar geslotenheid.

De derde dimensie is **interdependentie-onafhankelijkheid**. Wanneer men het heeft over de coördinerende instantie, bedoelt men steeds de drie organisaties samen. Ze zijn dus niet onafhankelijk van elkaar. Uit de bevraging blijkt wel dat de ene organisatie meer tijd steekt in Voedselteams dan de andere, zodat die laatste meer afhankelijk zijn van de eerste.

Wanneer we de verschillende soorten netwerken overlopen zien we dat het netwerk van de coördinerende instantie het best omschreven kan worden als een organisatienetwerk: de samenwerking tussen verschillende organisaties kan gericht zijn op het bedenken van nieuwe oplossingen voor een bepaalde problematiek, verder ook op het coördineren van de dienstverlening (ruim opgevat zou de dienst die verleend wordt het starten van de voedselteams kunnen zijn).

Een punt van discussie betreft het kenmerk van het permanent karakter van het organisatienetwerk. Hiermee kunnen de onderzoeksresultaten rond autonomie in tegenspraak zijn. Door twee coördinatoren wordt het als wenselijk beschouwd dat de voedselteams autonoom gaan functioneren. Het organisatienetwerk zou enkel in de beginfase een functie hebben.

Wanneer we op het niveau van de voedselteams van een netwerk willen spreken (we hebben het hier over alle voedselteams afzonderlijk, niet het geheel van alle voedselteams) moeten we weer de kenmerken van een netwerk in het algemeen overlopen: de verschillende actoren van een voedselteam zijn de consumenten en de producenten (1). Zij staan in onderlinge afhankelijkheid met elkaar, willen zij samen aan het doel van Voedselteams werken (2). Men zou ook de verschillende belangen, verantwoordelijkheden en bijdragen kunnen onderscheiden (3). De consumenten verbinden zich ertoe een heel jaar van de producent af te nemen aan eerlijke prijzen. Binnen de kring van consumenten zijn er ook nog bepaalde verantwoordelijkheden (taakverdeling). De producenten verlenen hun volle medewerking en proberen in de mate van het mogelijke in te spelen op de wensen van de consumenten. Men kan niet spreken van hiërarchische verhoudingen (4).

De besluitvormingsstructuur van de voedselteams werd expliciet bevraagd: besluitvorming kan op verschillende manieren gebeuren: de contactpersoon beslist, de beslissingen gebeuren collectief op een vergadering of op een andere manier, of een combinatie van deze mogelijkheden. Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat de meeste voedselteams collectieve besluitvorming op een vergadering verkiezen. We kunnen naar onze mening wel van een netwerk spreken.

We zouden ook als netwerk alle voedselteams samen kunnen bekijken, maar uit de resultaten blijkt dat er eigenlijk weinig van verbondenheid tussen de voedselteams bestaat en dat hier ook geen behoefte aan is. Hier kunnen we ook niet spreken van eigen belangen, verantwoordelijkheden of bijdragen. Alle voedselteams samen zijn dus geen netwerk.

De coördinerende instantie geeft aan sociale netwerken te willen creëren. We gaan kort na of dit gerealiseerd wordt. De definitie luidt: "Een sociaal netwerk is een in principe onbegrensde verzameling interagerende mensen, die gedurig verandert. Onderdeel ervan is het persoonlijk netwerk, dat alle mensen omvat waarmee het individu contact onderhoudt of met wie hij in contact kan treden".

De verzameling interagerende mensen is in de voedselteams eigenlijk wel beperkt en verandert ook niet gedurig. Een persoonlijk netwerk is er wel te vinden: er worden bij een deel van de teams nog activiteiten georganiseerd. Ook is het vaak zo dat de mensen elkaar reeds kennen omdat ze burens en/of vrienden zijn. De meerderheid van de consumenten zegt tevreden te zijn met de contacten die er zijn via het voedselteam. Dit zegt meteen iets over de integratieve functie: deze lijkt voor een groot deel vervuld. Wat betreft de interpretatieve functie kunnen we zeggen dat de gemeenschappelijke zingevingskaders de gedeelde visie zijn achter Voedselteams. Een deel van de consumenten geeft aan dat ze zich met elkaar verbonden voelen door achter dezelfde idee te staan.

We kunnen bijgevolg niet eenduidig besluiten dat de voedselteams sociale netwerken zijn. Nochtans is dit één van de voorwaarden om uit te groeien tot sociale beweging. Na dienstverlening moet netwerkvorming als volgende belangrijke functie aan bod komen bij een 'opgroeiende beweging'.

Sociaal leren

Sociaal leren is een concept van leren dat tegemoet komt aan de noodzaak van individuen, groepen en organisaties om met de gevolgen van de risicomaatschappij om te gaan. Die risico's worden gesitueerd op drie domeinen: de milieuproblematiek, de erosie van klassieke samenlevingspatronen en de structurele onbeheersbaarheid van maatschappelijke processen. Enerzijds is er dus een tendens van individualisering, terwijl we aan de andere kant onderdeel zijn van grote, abstracte systemen, wat op globalisering wijst. Voedselteams is onderdeel van een beweging die aan het vacuüm tussen het individu en die abstracte systemen op democratische wijze een inhoud en vorm tracht te geven. Concreet merken we in de doelstellingen dat men wil werken aan een ombuiging van de risico's door het herstellen van de regionale economie, het streven naar duurzame landbouw, het herstel van sociale contacten en het afwijzen van uitbuiting van de Derde Wereld. Deze doelstellingen leven ook bij de leden. Uit de bevraging blijkt nl. dat de meeste leden omwille van de visie in een voedselteam zijn gestapt en er ook omwille van deze visie inblijven.

We gaan na welke kenmerken die Wildemeersch (1997) aan sociaal leren toeschrijft, betrekking hebben op Voedselteams.

Sociaal leren is **ervarings- en oplossingsgericht**. Er zijn twee niveaus met betrekking tot dit ervarings- en oplossingsgerichte. Enerzijds ervaart het individu de huidige voedselproblematiek als problematisch en daar wil het verandering in brengen. Zijn instap in Voedselteams is daar een mogelijke oplossing voor. Hierdoor wordt actief ingegrepen op zijn of haar omgeving. Dit actie- en ervaringsgerichte situeert zich in het spanningsveld van de particuliere probleemoplossing en de globale samenhang. De particuliere probleemoplossing bestaat erin dat mensen door hun lidmaatschap het gevoel krijgen iets te kunnen ondernemen en zo individueel een bijdrage te leveren aan een meer respecterend omgaan met de problematiek. In dit anders handelen staat het individu echter niet alleen. De verschillende leden van een team die volgens dezelfde visie handelen, vormen de globale samenhang. Dit niveau situeert zich op maatschappelijk vlak. Anderzijds dienen in elk voedselteam tussen de leden afspraken gemaakt en voor problemen oplossingen gezocht vanuit de ervaring van de verschillende leden. Ook op dit niveau doet zich sociaal leren voor.

Ook het tweede kenmerk van sociaal leren, **kritische reflexiviteit**, doet zich op twee niveaus voor. Enerzijds treffen we opnieuw kritische reflexiviteit aan op maatschappelijk vlak, waarbij het individu kritisch reflecteert op het gangbare consumeergedrag en de bredere landbouwproblematiek die hiermee verbonden is. Deze kritische reflexiviteit speelt zich af in een spanningsveld van eigenheid en vreemdheid. Het vanzelfsprekende standpunt (b.v. producten kopen zonder zich vragen te stellen) kan uitgedaagd worden door het ongewone, vreemde standpunt (b.v. beseffen dat de kleren die je draagt door kinderhanden zijn gemaakt en daar morele bezwaren bij hebben). Dat het hierbij niet enkel om mentaal veroordelen maar ook om een wijziging in gedrag gaat, blijkt uit het feit dat ongeveer de helft van de consumenten door deelname aan Voedselteams hun koopgedrag gewijzigd hebben en nu bewuster omgaan met sociaal-culturele thema's. De andere helft hanteerde reeds vóór deelname aan Voedselteams grotendeels een bewust koopgedrag en was al bewust bezig met dergelijke problematieken. Het kritisch reflexief in vraag stellen van de eigen vanzelfsprekendheden wordt bevorderd door brugfiguren. Deze brugfiguren blijken bij Voedselteams een heel belangrijke rol te vervullen.

De meeste consumenten blijken nl. vooral via mond-aan-mond reclame bij een team terecht te komen en niet via b.v. folders of pers. Deze brugfiguren blijken voornamelijk mensen uit de eigen omgeving te zijn die reeds deel uitmaken van een voedselteam (vrienden, buren, familie of mensen die men kent uit andere sociaal-culturele verenigingen). Daarnaast kan worden afgevraagd of het individu dat vanuit deze kritische reflexiviteit op het eerste niveau de beslissing heeft genomen in een voedselteam te stappen, de mogelijkheid heeft kritisch te reflecteren over de visie die door Voedselteams wordt aangedragen. Op de vraag aan de coördinatoren of en door wie deze visie verder wordt ontwikkeld, zeggen zij dat de basisvisie geen onderwerp van discussie kan zijn omdat zij redelijk algemeen is. Wel wordt daaraan toegevoegd dat er mogelijkheid moet zijn voor aanvullingen en discussie over de concrete werking. Het vaststaan van de basisvisie houdt volgens ons echter geen belemmering van de kritische reflexiviteit in, omdat zij het fundament

vormt waarop Voedselteams steunt. Het is nl. vanuit de kritische reflexiviteit op het eerste niveau dat mensen zich engageren en kunnen terugvinden in de basisvisie van Voedselteams. Vanuit deze reden ingestapt in een voedselteam, zou het niet akkoord gaan met de basisvisie tegenstrijdig zijn.

Het **interactieve en communicatieve aspect** van sociaal leren komt tot uiting in de behoefte aan contact tussen de verschillende betrokkenen van een voedselteam. Dit principe situeert zich in het spanningsveld van unilaterale en multilaterale sturing. Unilaterale sturing bij Voedselteams heeft enerzijds betrekking op de basisvisie die op start- en infovergaderingen door de coördinatoren wordt uiteengezet. Multilaterale sturing daarentegen heeft te maken met het principe van inspraak van de diverse betrokkenen. De mate waarin deze inspraak in het Samenwerkingsverband al dan niet mogelijk is, wordt verder nog uit de doeken gedaan. Maar eerst hebben we het over de behoefte aan en de mogelijkheid tot contact tussen de diverse betrokkenen, een belangrijke voorwaarde om tot communicatie te kunnen komen. Uit de bevraging komt naar voor dat het contact tussen de leden van één team als heel belangrijk wordt ervaren, dit contact bleek reeds in voldoende mate gerealiseerd en heeft zowel betrekking op:

- Het contact tussen consumenten onderling.
- Het contact tussen contactpersoon of financieel verantwoordelijke en de producent.
- Het contact tussen producenten onderling.
- Het contact tussen contactpersoon en financieel verantwoordelijke.

Daarnaast kwam er vanuit de contactpersonen en financieel verantwoordelijken een vraag naar meer contact met de coördinerende instantie. Dit contact blijkt momenteel in onvoldoende mate gerealiseerd. Aan meer contact tussen de verschillende voedselteams onderling blijkt echter geen behoefte te bestaan.

Naast de behoefte aan contact tussen de verschillende betrokkenen, kan het communicatieve en interactieve aspect worden nagegaan aan de hand van inspraak die de betrokkenen in het Samenwerkingsverband ervaren. Een derde van de consumenten vindt dat deze inspraak verbeterd kan worden. Als oplossing suggereren zij het regelmatig bevragen van de mening van de consument en het organiseren van vergaderingen.

Ook de coördinatoren vinden inspraak van de consumenten noodzakelijk. Hoe deze inspraak concreet moet worden ingevuld, wordt door één van de coördinatoren als volgt omschreven: *"inspraak moet op alle gebieden mogelijk zijn, op voorwaarde dat de grondgedachte blijft"*. Deze inspraak zal concreet georganiseerd worden op landelijk niveau via vorming voor vertegenwoordigers van een team. De leden moeten op termijn kunnen meepraten over het beleid waarbij het model zo goed mogelijk omschreven (niet beschermd) moet worden". Vanuit de producenten is de vraag naar inspraak hoofdzakelijk gericht op praktische zaken.

Een belangrijke voorwaarde voor inspraak is openheid en doorzichtigheid vanuit het Samenwerkingsverband. Enerzijds zijn de coördinatoren overtuigd van het

belang hiervan, maar anderzijds blijkt uit de bevraging dat een kleine helft van de bevroegde consumenten vindt dat deze openheid onvoldoende is. Het belang van het interactieve en communicatieve aspect wordt door de diverse betrokkenen erkend, maar uit de mening van de consumenten blijkt dat deze op gebied van inspraak en openheid nog voor verbetering vatbaar is.

De **interdisciplinariteit**, het vierde kenmerk van sociaal leren, kunnen we opnieuw op twee niveaus bekijken. Enerzijds is er de coördinerende instantie van Voedselteams die bestaat uit drie organisaties die de voedselproblematiek vanuit verschillend oogpunt benaderen. Dit samenwerken wordt door de coördinatoren als zinvol omschreven. Het biedt een breder draagvlak en dus meer kans op overleven. Anderzijds bestaat elk voedselteam afzonderlijk uit personen die elk met hun specifieke eigenschappen een bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van het groepsproces en de oplossing van eventuele problemen. Het is duidelijk dat op beide niveaus dit principe zich in het spanningsveld van gelijkenis en verschil bevindt. Enerzijds is er de gemeenschappelijke visie die wordt gedeeld, anderzijds kan over de wijze van inhoud geven aan deze visie vanuit de verschillende invalshoeken voortdurend kritisch worden gereflecteerd.

De vier functies van sociaal-cultureel werk waar volgens van der Veen (1997, p.75) aan sociaal leren wordt gedaan, worden nu onder de loep genomen, toegepast op Voedselteams. Bij elk van deze functies gaan we na in hoeverre deze reeds zijn vervuld en in welke mate de betrokkenen behoefte hebben aan een betere uitwerking ervan.

De **opbouwwerfunctie** is gericht op het verstevigen van de sociale infrastructuur van de plaatselijke samenleving. Herstel van sociale contacten in eigen streek of buurt is tevens één van de doelstellingen die Voedselteams tracht te verwezenlijken. Hierdoor krijgt de consument terug voeling met de manier waarop voedsel geproduceerd wordt en kan het contact tussen producent en consument hersteld worden. In de regio Hageland waar Voedselteams nu werkzaam is, blijkt er zoals reeds vermeld voldoende contact te zijn tussen de verschillende betrokkenen per team, maar is er geen behoefte aan contact tussen de teams onderling.

De **educatieve functie** die de versterking van participatiemogelijkheden van de betrokkenen beoogt, vindt voornamelijk plaats tijdens informele contacten. Binnen het voedselteam zelf vindt dit plaats tijdens de afhalingen op het depot en ongeveer een vierde van de consumenten beweert buiten de gewone vergaderingen met de teamleden geregeld samen te komen. Toch is er vraag naar meer contact tussen consumenten en producenten in de vorm van bedrijfsbezoeken. Contact tussen de verschillende teams is eerder beperkt, vanuit de consumenten is hier echter ook geen behoefte aan. Ondanks deze geringe behoefte bleken de meeste consumenten het Voedselteamfeest een initiatief te vinden dat voor herhaling vatbaar is.

De **vormingsfunctie** heeft tot doel het bevorderen van interactie en communicatie die leidt tot een beter inzicht in de samenleving en zichzelf. Deze functie wordt voornamelijk opgenomen door het Samenwerkingsverband in de vorm van info-

en startvergaderingen. Over de inhoud en het tijdstip van de info- en startvergaderingen bleken de meeste betrokkenen tevreden. Wel blijkt uit de bevraging dat er zich heel wat problemen omtrent de taakverdeling voordoen. Een betere profielomschrijving van de diverse functies op de startvergadering zou al een stap in de goede richting zijn. Behalve bij de start van elk voedselteam, merken we bovendien op dat er zowel door het Samenwerkingsverband als de voedselteams zelf daarna weinig vormingsinitiatieven (b.v. thema-avond kleinschalige landbouw) worden genomen.

De vierde functie tenslotte slaat op de **persoonlijke leertrajecten** van de betrokkenen. Hiermee worden onder meer informele gesprekken tussen de betrokkenen bedoeld. Deze vinden plaats tussen de deelnemers van het team zelf. De contactpersonen laten weten behoefte te hebben aan meer begeleiding en uitwisseling van ervaringen met contactpersonen van andere teams.

Kuypers (1996, p.3) ziet drie niveaus van sociaal leren. Deze drie niveaus doen zich voor op elk van de drie opeenvolgende behoeften (inclusie, autoriteit, intimiteit). Uit de bevraging blijkt dat de meeste voedselteams enkel de eerste behoefte realiseren. Dit hoeft echter geen probleem voor het voortbestaan van de groep te wezen, Kuypers wijst er nl. op dat het geen vereiste is dat elke groep zich volledig zou ontwikkelen.

In het voedselteam zelf ontwikkelt de **inclusiebehoefte** zich als volgt: eerst dient elk lid van de groep zich aan te passen aan de externe eisen. Daar vallen onder meer de inhoud van het pakket, de vaste afhaaldag, het jaarcontract,... onder. Na verloop van tijd kunnen veel leden problemen ervaren met deze externe eisen en de klemtoon beginnen leggen op eigen behoeften. Indien op dit niveau niet naar de leden wordt geluisterd en er geen consensusafspraken worden gemaakt, kan dit ertoe leiden dat men ofwel afhaakt ofwel zich met een zekere vorm van ongenoegen bij de bestaande situatie neerlegt. Uit de bevraging blijkt bovendien dat veel voedselteams zich in deze fase bevinden. De helft van de consumenten blijkt niet tevreden over het aanbod. Of dit probleem praktisch op te lossen valt, blijft de vraag. Wanneer iedereen elke week een individueel op maat aangepast voedselpakket eist, wordt het ongetwijfeld een heksenketel.

Bovendien blijkt uit het telefonische contact met de afhakers dat niet zozeer om het aanbod, maar wel omwille van financiële (te duur) of praktisch-organisatorische redenen (bestel- of betaalsysteem dat in het honderd liep) of problemen met de teamwerking werd afgehaakt.

Deze tegenstelling kan tot een impasse in de groep leiden, die kan doorbroken worden door een groepslid (b.v. de contactpersoon) die de verschillende teamleden samenroept om een oplossing te zoeken voor aanwezige ongenoegens. Vandaar de vraag van de contactpersonen naar meer samenkomsten georganiseerd door het Samenwerkingsverband. Klachten van teamleden komen meestal bij hen terecht, waardoor zij worden overladen. Zij wensen dan ook meer contact met andere contactpersonen en feedback van het Samenwerkingsverband. Wanneer samen

naar een oplossing voor problemen is gezocht, kan worden gesproken van de georganiseerde groep waar de inclusiebehoefte is gerealiseerd. Uit interviews blijkt dat voedselteams waar zich praktisch geen problemen voordoen zich in dit stadium bevinden.

De volgende fase doet zich niet voor. In deze fase zou de contactpersoon een centrale controle over het gedrag van de groepsleden moeten uitoefenen. Uit de interviews blijkt echter dat bijna alle contactpersonen zich geen trekker van het team voelden en daar ook geen intentie toe hadden. De vraag kan dan ook worden gesteld of met het gerealiseerd zijn van de inclusiebehoefte het overleven van een voedselteam reeds gewaarborgd is. Het lijkt van wel.

Naast de functies van dienstverlening en netwerkvorming is de educatieve of leerfunctie essentieel voor de uitbouw van sociale bewegingen. Aan dit aspect moet duidelijk nog uitgebreid worden gewerkt.

Suggesties

Vanuit het evaluatieonderzoek en de literatuurstudie kunnen we een aantal suggesties voor de toekomst doen. We maken een onderverdeling in suggesties met betrekking tot motivatie, organisatie, organiseren, sociaal leren en een duurzaam model.

Algemeen kan besloten worden dat uit de bevraging van de beginmotivatie van de verschillende betrokkenen geen zware problemen naar voor komen die het overleven van het model in gedrang zouden kunnen brengen.

Uit de bevraging komt naar voor dat de meeste betrokkenen hoofdzakelijk via mondeling contact in het voedselteam zijn terechtgekomen. Zo kwam het grootste deel van de consumenten via persoonlijke contacten (buren, vrienden, kennissen en professionelen) bij het voedselteam terecht. Ook waren er veel consumenten die in een voedselteam stapten doordat ze al reeds contact hadden met een of andere organisatie (Velt, Eco-team,...). De producenten werden in een voedselteam betrokken doordat ze gecontacteerd werden door een van de coördinatoren.

Dit systeem van mondeling contacteren werkt blijkbaar goed aangezien de vraag naar de uitbreiding van het aantal teams nog steeds toeneemt. Bij dit laatste dient echter wel een kritische bemerking te worden gemaakt. Uit de bevraging maken we op dat Voedselteams nu te maken heeft met een vrij gemotiveerd publiek, doordat het de eerste groep is die aansluit. Nu zitten de goed overtuigden in Voedselteams. Er bestaat het risico dat het hier bij blijft. Het is nu de vraag in hoeverre het werven van leden via mondeling contact ook nog voldoet eens de groep van goed overtuigden verzadigd zal zijn.

Ook de redenen die de verschillende betrokkenen aangeven waarom ze in een voedselteam stappen liggen in de lijn van de verwachtingen. Zo blijkt de overgrote meerderheid van de consumenten bij een voedselteam aan te sluiten omwille van de visie die achter Voedselteams steekt en omwille van het gezond voedsel. Dit in

tegenstelling tot de beginmotivatie van sommige producenten. Deze blijken niet zozeer geïnteresseerd te zijn vanuit de visie, wel eerder vanuit een commercieel principe, met name het hebben van een vaste afzetmarkt. Het kan echter ook niet worden ontkend dat veel producenten wel meedoen vanuit de visie, een groot deel van hen zijn immers reeds bezig met biologische landbouw.

Bij de financieel verantwoordelijken en contactpersonen viel op dat een behoorlijk aantal deze taak op zich had genomen "omdat niemand anders het wou doen". Een tijdelijk en deeltijds engagement (b.v. een jaar) zou dan ook niet slecht zijn. Een roulatiesysteem van de taken zou er misschien ook kunnen voor zorgen dat meer mensen deze taken op zich zouden nemen. Het voorstel van een roulatiesysteem zou op de startvergadering dienen te gebeuren.

Een belangrijke conclusie is dat de vertrouwensband voor een groot deel (63%) van de consumenten bereikt is. Het blijkt dat deze vertrouwensband vooral gerealiseerd wordt door rechtstreeks contact tussen de consument en de producent (kennismaking op de startvergadering, bedrijfsbezoeken, persoonlijk contact,...). Ook de producent lijkt dit contact belangrijk te vinden. Een suggestie is dat dit contact bevorderd kan worden om de doelstelling van het creëren van een vertrouwensband nog meer te bereiken. Van de contactpersonen en/of de financieel verantwoordelijken vinden slechts 17% dat ze voldoende ondersteuning krijgen. Vooral in het begin wordt er meer begeleiding gewenst.

Een suggestie kan zijn om op de info- of startvergadering een profiel te schetsen van deze functies, met hierin duidelijk hun taken en verantwoordelijkheden. De meeste afhakers blijken nl. uit een team te stappen omwille van het spaak lopen van de organisatie (vnl. het betaal- en bestelsysteem). Op de infovergadering zou het bijgevolg raadzaam zijn aan de contactpersonen en/of financieel verantwoordelijken een betaal- en bestelmodel voor te stellen. Ze kunnen dan nog zelf kiezen of ze dit gebruiken of ze zelf een systeem bedenken. Dit betaal- en bestelsysteemvoorbeeld zou kunnen worden meegegeven in een begeleidingsmap. In deze map zou onder meer ook kunnen staan in welke gevallen beroep kan worden gedaan op het Samenwerkingsverband.

Een mogelijk knelpunt in de toekomst zou kunnen zijn dat de contactpersonen en/of financieel verantwoordelijken hun taak eens willen doorgeven en dat blijkt dat niemand anders in het team dit wil doen. Een team kan niet functioneren zonder een contactpersoon en financieel verantwoordelijke. Om dit probleem te vermijden zou er best van bij het begin een beurtrol vastgelegd worden. Zo wordt iedereen meer betrokken bij het voedselteam en zo weten de huidige contactpersoon en financieel verantwoordelijke dat ze afgelost zullen worden.

Uit antwoorden van de contactpersonen en/of financieel verantwoordelijken blijkt ook dat ze onderling wel meer overleg nodig vinden. Het is het meest vanzelfsprekend dat zij dit 'probleem' zelf aanpakken. Er blijkt ook dat ze vinden dat er te weinig contact met de coördinatoren is. Onder welke vorm ze dit wensen komt niet naar voor in de antwoorden.

Een suggestie kan zijn dat op de info- of startvergadering gepraat wordt over de functie van het Samenwerkingsverband. Of het de bedoeling is dat er regelmatig contact is, en of dit gewenst wordt. Het kan goed zijn dat er van bij het begin duidelijkheid bestaat over dit contact.

Ongeveer de helft van de consumenten heeft problemen met het aanbod. Dit verdient dus wel extra aandacht: men zou vooral moeten kijken of een uitbreiding van het aanbod niet mogelijk is. Er zijn ook nogal wat mensen die de prijs voor de producten te hoog vinden en een paar personen willen zelf hun pakket samenstellen. Enerzijds moet dit dus nog eens herbekeken worden, sommige dingen kunnen opgelost worden door betere afspraken te maken. Wat betreft de samenstelling van de pakketten dient te worden opgemerkt dat deze moeilijk van week tot week individueel op maat kunnen worden gemaakt. Wel zou het mogelijk moeten zijn om de hoeveelheid individueel aan te passen. Dit laatste is dan een taak voor de deponhouder die de binnengekomen groenten verdeelt naargelang de vraag van de consumenten.

Wat betreft de prijs is het logisch dat in het begin na onderling overleg tussen consumenten en producenten een besluit wordt genomen. Eventuele prijsschommelingen (b.v. omdat de prijs van de aardappel naargelang de oogst en het seizoen schommelt) doorheen het jaar zijn mogelijk, maar enkel wanneer deze opnieuw na onderling overleg worden ingevoerd. Anderzijds moet de consumenten er zich van bewust zijn dat niet al hun wensen volledig kunnen vervuld worden, wil men meewerken aan een initiatief zoals Voedselteams. Meewerken aan duurzame landbouw betekent immers dat de producten duurder betaald zullen worden (niet voor niets krijgen producenten nu wel een eerlijke prijs) en dat de producten meer seizoensgebonden en streekgebonden zijn.

De meeste producenten hebben wel het gevoel te voldoen aan de wensen van de consument. De producent zal bijvoorbeeld graag een kleine extra moeite doen voor de consument die liever zijn brood gesneden ziet toekomen. Toch zijn de klachten van de consument op een ander vlak te situeren: op vlak van prijs, kwaliteit en omvang van het pakket. De klachten over kwaliteit moeten misschien wel iets serieuzer genomen worden, eventuele eisen van de consument moeten hier zeker in de mate van het mogelijke ingewilligd worden, zeker wat het biologisch zijn van de producten betreft. Zij betalen er ook immers voor.

Iets minder dan de helft van de consumenten heeft praktische problemen. Dit lijkt veel, maar Voedselteams is dan ook nog jong en voor bijna elk praktisch probleem bestaat een oplossing. Het beste bewijs dat praktische moeilijkheden normaal zijn in een opstartend initiatief is dat de moeilijkheden niet specifiek op één domein te situeren zijn: op elk domein (bestellingen, betalingen, afhalingen, leveringen,...) ondervindt men problemen.

Misschien is het ook hier nuttig eens een samenkomst van een paar personen uit elk voedselteam te overwegen om een flexibel, maar éénduidig bestel- en betaalsysteem uit te denken. Eventueel kan dit ook als een taak van de coördinerende instantie gezien

worden, alhoewel uit een overleg van mensen uit de praktijk misschien veel meer te leren valt. Niet enkel financieel verantwoordelijken en contactpersonen, maar ook consumenten geven oplossingen aan die zeker te overwegen vallen.

Omdat het telkens over individuele en zeer uiteenlopende problemen gaat, kunnen we niet besluiten dat de aangehaalde problemen van structurele aard zijn. De taak van zowel de financieel verantwoordelijken, de contactpersonen als contactpersonen die tevens financieel verantwoordelijke zijn, is naar eigen zeggen gemakkelijk door te geven. Ons inziens is het ook wénselijk dat bepaalde taken gemakkelijk door te geven zijn, kwestie van enerzijds deze personen niet teveel te belasten en anderzijds een gedeelde verantwoordelijkheid onder de verschillende leden niet in de weg te staan (beter een taakverdeling over meerdere personen dan één persoon alle beslissingen laten treffen).

Iets meer dan de helft van de consumenten ondervindt moeilijkheden bij de overstap naar een voedselteam. De meerderheid van de problemen heeft betrekking op de gebondenheid aan de inhoud van het pakket, de afstand tot de bio-verdelers en de onbekendheid met de groenten. De gebondenheid aan de inhoud van het pakket lijkt moeilijk op te lossen, wanneer iedereen individueel elke week een andere bestelling wil, wordt het waarschijnlijk een chaos. Bij de opstart van het team is het aanbevolen zo goed mogelijk te informeren naar producenten dicht bij huis. Daarnaast kan van in het begin een beurtol voor het halen van de groenten worden afgesproken. Dit wordt best reeds op de startvergadering besproken. Onbekendheid met de groenten kan opgelost worden door het meegeven van informatie omtrent deze groenten en een aantal recepten om ze te bereiden. Bij deze dient ook nog de vraag te worden gesteld in hoeverre inlandse groenten eigenlijk onbekend kunnen zijn.

Uit de bevraging blijkt dat de meeste consumenten vóór hun deelname aan Voedselteams reeds met thema's te maken met solidariteit, Noord-Zuid-verhoudingen,... bezig waren. Hieruit blijkt dat Voedselteams een eerder specifiek publiek aantrekt. Wel is het zo dat mensen door hun deelname aan Voedselteams in tegenstelling tot vroeger nu wel meer invloed uitoefenen op hun omgeving wat betreft deze thema's. Dit laatste wijst op het belang van mond-aan-mond-reclame die meer invloed dan folders of pers blijkt te hebben wat betreft het stimuleren van mensen om lid te worden van een voedselteam.

In het algemeen kan men besluiten dat Voedselteams bij het opstarten misschien meer en beter ondersteund en begeleid moet worden op praktisch gebied. Info- en startvergadering zouden voldoende moeten zijn om zelf als team te draaien zonder dat het team onder praktische knelpunten gebukt moet gaan. Dit laatste vraagt nl. veel onnodige energie.

Ook werd er vanuit de consumenten de vraag gesteld naar regelmatige evaluatie vanuit het Samenwerkingsverband naar een structureel overleg. Dit laatste vormt een mooie suggestie wat praktische knelpunten betreft: samen rond de tafel gaan zitten om een eenvormig systeem op te bouwen.

We spitsen ons vooral toe op een suggestie i.v.m. een structuur omdat dit een belangrijk aspect is van een organisatie of beweging om naar de toekomst toe over een stevig fundament te beschikken. Het uitbouwen van een structuur heeft onvermijdelijk zijn consequenties met betrekking tot de thematiek sociale beweging en sociaal leren. We willen dan ook in ons voorstel naar Voedselteams toe deze drie integreren in één suggestie.

Daar Voedselteams een nog jong initiatief is, ligt haar organisatiestructuur nog niet definitief vast. Enerzijds kan men Voedselteams (nog) geen netwerk noemen, anderzijds wil Voedselteams een regionale en nationale structuur uitbouwen, waardoor zij de neiging heeft te evolueren in de richting van een piramidale structuur. Deze twee vormen van organisatiestructuren, netwerken en hiërarchische structuren, kunnen als twee extremen van een continuüm gezien worden. De spanning tussen deze twee organisatievormen is in het recente verleden vaak onderwerp van discussie geweest. In vele organisaties vindt men dan ook meestal beide vormen gecombineerd terug. Ook Voedselteams moet in de toekomst een positie innemen op dit continuüm wil ze een duurzame structuur uitbouwen.

We willen hier een mogelijke suggestie uitwerken. Om deze te kunnen staven gaan we eerst even dieper in op de twee extremen, de piramidale (of verticale-) structuur en de netwerkbenadering (of horizontale structuur), waarin we pogen hun voor- en nadelen tegen elkaar af te wegen. Hierbij moet nog opgemerkt worden dat de suggestie, die door ons op basis van het onderzoek gedaan wordt, slechts één van mogelijkheden is.

Kenmerkend voor alle oude sociale bewegingen is de verticale organisatorische uitbouw. Het gaat met name om een piramidale structuur, met een breed draagvlak en een smalle top. De piramidale structuur houdt in dat er op organisatorisch vlak verschillende niveaus te onderscheiden zijn : van onder naar boven geordend spreken we van het plaatselijke, gewestelijke, verbondelijke, Vlaamse en nationale niveau.

Eigen aan deze uitbouw is dat elk lager niveau door enkelen vertegenwoordigd wordt op het net daarboven liggend niveau. Er is via deze vertegenwoordigers mogelijkheid tot inspraak op een hoger niveau, maar toch blijft het gaan om gecentraliseerd gezag: de uiteindelijke besluitvorming gebeurt aan de top.

Michels verwijst hieromtrent in zijn theorie over 'de ijzeren wet van de oligarchie' (Michels R., 1969, Nederlandse uitgave, p. 17) op een immanente wetmatigheid, namelijk dat democratie noodzakelijkerwijs tot oligarchie voert. Vereenvoudigd ziet zijn theorie er als volgt uit:

- *Democratie* betekent invloed van de *massa*.
- *Invloed van de massa* impliceert *organisatie*: de massa maakt een vuist.
- *Organisatie* maakt *leiding* nodig: de vuist moet doelgericht kunnen toeslaan.
- *Leiderschap* impliceert *onderschikking* der geleiden.
- *Onderschikking* van de massa aan een groep leiders heet *oligarchie*.

De hiërarchische structuur heeft, naast het potentiële gevaar van de tendens naar oligarchie, tevens voordelen. Het scheidt eenheid in een veelheid van handlingsmogelijkheden en is zodoende gewapend tegen kleinschalig particularisme: het geeft eenheid in denken en handelen en heeft daardoor impact op leden, publieke opinie en beleidsvoerders. Zodoende biedt een dergelijke verticale structuur voor Voedselteams meer mogelijkheden dan een horizontale indien ze zich als doel stelt op langere termijn politieke slagkracht te verwerven. Het is echter zo dat een hiërarchische structuur Voedselteams niet de kansen biedt om zich als een sociale beweging te profileren. Door het typische 'top-down'-besluitvormingsproces, waarbij de leden op lokaal niveau weinig betrokken zijn, wordt een beweging vanuit de basis immers afgeremd. Hieraan verbonden bestaat voor Voedselteams het gevaar te verworden tot een instituut, eerder dan een beweging.

Kenmerkend voor nieuwe sociale bewegingen is de horizontale organisatorische uitbouw. De verschillende actoren worden op dezelfde lijn geplaatst, met zo weinig mogelijk hiërarchie, er is immers geen bovengeschikte actor. Hierbij tracht men de zelforganisatie van de betrokken leden te stimuleren, met als doel de verschillende actoren autonomer te laten functioneren. Om bepaalde doelen, ambities te realiseren moet een actor steeds in een interactie met andere actoren terechtkomen. Een netwerkstructuur zou Voedselteams het voordeel bieden levensnabij te werken door de grote betrokkenheid bij het lokaal gebeuren. Ieders inbreng zou een gelijkwaardige plaats en gewicht krijgen wat een positieve weerslag zou hebben op de motivatie van alle betrokkenen. Het niet overstijgen van dit lokaal niveau maakt het anderzijds moeilijk om gemeenschappelijke belangen op beleidsniveau te verdedigen. Eenheid in handelen is niet evident in een volledig horizontale structuur.

Bovenstaande voor- en nadelen in overweging genomen zouden we met betrekking tot Voedselteams eerder opteren voor een minder eenzijdige organisatiestructuur. Wil Voedselteams nationaal een sociale beweging zijn en toch ook invloed uitoefenen op politiek vlak is een combinatie van een verticale en een horizontale structuur aan te raden.

Uit de onderzoeksresultaten komt naar voor dat inspraak zowel door coördinatoren als door consumenten belangrijk wordt geacht. Zo stelt één van de coördinatoren: "Inspraak moet op alle gebieden mogelijk zijn, op voorwaarde dat de grondgedachte bewaard blijft." Dit lijkt ons dan ook een relevant uitgangspunt voor de ontwikkeling van een nieuwe organisatiestructuur.

Concreet uit dit zich aan de ene kant in de horizontale werking op lokaal niveau: alle teams bevinden zich naast elkaar zonder dat de coördinatoren, zoals nu het geval is, van bovenuit en alleen de organisatie van het hele systeem in handen hebben. Om de werking per provincie toch flexibel en transparant te maken wordt een overleggroep gevormd. Deze overleggroep bestaat uit vrijwillige betrokkenen (consumenten, producenten, coördinatoren) die hierin dan ook een gelijke stem hebben. Op die manier wordt het geloof in de 'handelingsbekwaamheid' aan de actoren van het netwerk teruggeven. In deze overleggroep worden projectmatig de

.....

vier functies, die een sociale beweging kenmerken, verder ontwikkeld en concreet uitgewerkt. Willen we Voedselteams een sociale beweging noemen moet er immers naast dienstverlening tussen de betrokkenen onderling ook aandacht besteed worden aan het educatieve aspect, aan groepsvorming en activering. Om de basisfilosofie van Voedselteams te bewaren en niet op termijn te verwateren in een economisch stelsel is het belangrijk dat er verder aan visieontwikkeling, netwerkvorming en sensibilisering naar buiten toe gedaan wordt. Omdat de overleggroep van vrijwilligers uit de verschillende teams deze aspecten tot voorwerp van discussie neemt en hierrond oplossingen bricoleert en selecteert kunnen we in dit verband spreken van een eerder probleemstellende sociale beweging.

Met de netwerkstructuur, waarin de dienstverleningsfunctie en de groepsontwikkeling vooral op de voorgrond staan, kan Voedselteams verder in de richting van een zelf-organisatiemodel evolueren indien ze zich meer richt op het educatieve en activeringsspoor. Met het uitwerken van een meer horizontale structuur wordt, volgens ons, ook tegemoet gekomen aan de verschillende aspecten van sociaal leren. Door inbreng van de basis wordt de werking meer ervaringsgericht en komt de nadruk te liggen op het communicatieve en interactieve aspect waardoor de sturing een multilateraal karakter krijgt. De ruime waaier aan invalshoeken eigen aan de verschillende actoren (consumenten, producenten,...) bevorderen daarnaast ook een breder draagvlak en dus meer kans op overleving.

Aan de andere kant moet er rekening mee worden gehouden dat Voedselteams op termijn een nationale werking wil uitbouwen zodat ook de verticale dimensie in ons voorstel een plaats moet krijgen. Om institutionalisering te vermijden beperken we ons in de uitwerking van een mogelijke organisatiestructuur tot drie niveaus. Als eerste beschouwen we de lokale voedselteams die zich vooral organiseren rond de dienstverleningsfunctie en hier dan ook een eigen werking hebben rond opgezet. Om deze dienstverleningsfunctie te optimaliseren kunnen, vanuit de onderzoeksresultaten, ook een aantal praktische suggesties gedaan worden. Op een tweede niveau bevinden zich de provinciale overleggroepen met hun projectmatige werking. Om een (nationale) eenheid in handelen te bekomen en zo met een gemeenschappelijke basisfilosofie naar buiten te treden is een derde niveau wenselijk. Dit nationale niveau dat ook toegankelijk is voor actoren van de lagere niveaus kan op die manier een politieke slagkracht verwerven. De beroepskrachten spelen op ieder niveau een ondersteunende rol zonder hierbij de eindverantwoordelijkheid op zich te nemen.

Bij het invoeren van deze verticale dimensie willen we er op wijzen dat hier het gevaar voor oligarchisering bestaat. Het blijft dus heel belangrijk, in het licht van sociale beweging, dat de hele dynamiek van onder uit de bovenliggende niveaus blijft inspireren. We kunnen met deze suggestie dan ook de kring sluiten. De geformuleerde conclusies bieden een eerste aanzet tot antwoord op de uitgangsvraag waarmee we van start zijn gegaan, nl. is het model Voedselteams, zoals het op dat moment reeds een jaar werkzaam was, duurzaam? Zo niet, welke aanpassingen moeten er gebeuren om het model meer duurzaamheid te geven? De hieruit voortvloeiende deelvragen kunnen nu, na en dankzij de voorafgaande fasen,

enigszins bevredigend beantwoord worden. Dat mensen nog steeds bewogen zijn omwille van de visie die Voedselteams in het vaandel voert maar dat duidelijkheid en overleg tussen de betrokkenen belangrijke aandachtspunten blijven om de motivatie hoog te houden kwam duidelijk naar voor. Of deze bewogenheid zal uitgroeien tot een beweging hangt sterk samen met de keuze waarvoor Voedselteams komen te staan i.v.m. het uitbouwen van een structuur. Met onze suggestie pogen we dan ook een antwoord te geven op de tweede deelvraag naar organisatie en structurering in de toekomst. Er zal samen met alle betrokken partijen, en dit kan niet genoeg onderstreept worden, naar een haalbare en tevens voor iedereen bevredigende structuur moeten gezocht worden. We hebben reeds een bescheiden aanzet gegeven. Dat er nood is aan begeleiding, dat mensen samen oplossingen willen zoeken en dat ze inspraak in de keuzes die Voedselteams moet maken, belangrijk vinden, is een duidelijk antwoord op de derde deelvraag. Hoewel, zo bleek uit de bevraging, aspecten van sociaal leren in meerdere of mindere mate terug te vinden zijn in de werking van een team, vragen een aantal belangrijke sporen nog om verdere ontplooiing. Wat de vierde deelvraag betreft, de vraag naar de praktische knelpunten die de ontwikkeling van de structuur, de beweging en de vorming in de weg staan, kan de hele waslijst van moeilijkheden en problemen op praktisch gebied eigenlijk kort samengevat worden in een gebrek aan efficiënte communicatiekanalen. Het zou interessant zijn om dit nog eens binnen een aantal jaar, bij een langer draaiend team te onderzoeken. Immers, heel wat teams weten na verloop van tijd een eigen goed functionerende werking op te bouwen.

We hopen met dit artikel een aanzet te hebben geven tot verdere uitdieping, overdenking, overleg en uitwerking van een eigen antwoord ten aanzien van het fenomeen Voedselteams.

Bibliografie

- Crommen, K., De Temmerman, P., Dupont, V., Franssen, M., Goris, J., Jacobs, K., Mercelis, W., Vandamme, K., Vercauteren, L. en Dekeyser, L.**
1998 *Projectrapport Voedselteams: naar een duurzaam model*. K.U.Leuven, Afdeling Soci Pedagogiek en Gezinspedagogiek, 172 pp + bijlagen 54 pp.

VOEDSELTEAMS ACHTERGRONDINFORMATIE

Coopibo

- Coopibo, platteland met toekomst in Noord en Zuid*. Coopibo.
Jaarverslag 1996 Coopibo. Coopibo.
Voedselteams, Coopibo. Interne tekst.
Voedselteams: een oude band van vertrouwen. Coopibo.

Duvivier, I.

- 1997 *Binnenkrant Elcker-ik*. Leuven.

Elcker-ik

- 1997
De Voedselkrant (1^oed.) Van de Ven, J. author.

NETWERKEN

Busschots, M. & Lauwers, J.

- 1994 *Familiale en sociaal-culturele netwerken*, Leuven: Acco.

Gehre, G.

- 1996 *Leren coördineren in de volwasseneneducatie*. Doctoraatsthesis, Leuven: Katholieke Universiteit.

Janssen, W. & van den Wittenboer, G.L.

- 1992 *Sociale netwerken en hun invloed*. Amsterdam: Boom Meppel.

Oosterwijk, H.

- 1995 *Netwerken voor organisaties. Hulpmiddelen bij het bestuderen en ontwerpen van netwerken in een intergenerationele omgeving*. Utrecht: Lemma

Van der Krogt, F.J.

- 1997 *Leerprocessen in netwerken. Hoe kunnen actoren leernetwerken richting geven*. Interne tekst.

Wassenberg, A.

- 1980 *Netwerken: organisatie en strategie*. Boom: Meppel.

SOCIALE BEWEGING

De Aguirre, P.

1989 *Agogisch handelen in nieuwe sociale bewegingen: literatuurstudie en verkennend onderzoek van vormingsactiviteiten.* Doctoraatsthesis, Leuven: Katholieke Universiteit.

De Blende, H.

1988 *Vereniging en vormingswerk in Vlaanderen.* Leuven: Infodok.

Dekeyser, L. & Dhont, F.

1997 *De strijd om de bewogenheid: onderzoeksrapport Individualisering en Sociale Bewegingen.* Leuven: Katholieke Hogeschool, departement Sociale Hogeschool.

Hellemans, S. & Hooghe, M.

1995 *Van mei '60 tot Hand in Hand: nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995.* Leuven: Garant.

Van der Loo, H., Vansteenbergen, B. & Snel, E.

1984 *Een wenkend perspectief?: nieuwe sociale bewegingen en culturele veranderingen.* Amersfoort: De Horstink.

Walgrave, S.

1992 *Nieuwe sociale bewegingen: een type van sociale bewegingen.* Tijdschrift voor sociologie, volume 13 nr. 1, p. 71-104.

Walgrave, S. & Walgrave, K.

1994 *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen: een sociologische verkenning van de milieubeweging, de Derde Wereldbeweging en de vredesbeweging.* K.U.Leuven. Sociologisch onderzoeksinstituut, departement sociologie.

SOCIAAL LEREN

Dekeyser, L.

1991 *Sociaal-agogische organisatieleer, deel 2: veranderen van organisaties.* Leuven: Garant.

1996 *Sociaal-agogische organisatieleer, deel 1: leren kijken naar organisaties.* tweede herziene druk, Leuven: Garant.

Friedman, J.

1987 *Planning in the public domain.* Princeton University Press.

Kuypers, B.

1996 *Werken, leren en leven met groepen. Groepsontwikkeling als gevolg van sociaal leren op drie niveaus.* Losbladige uitgave.

Michels, R.

1969 *Democratie en organisatie* (de Ruiters, P.A., vert.). Rotterdam: Universitaire Pers (origineel werk gepubliceerd in 1925).

Van der Veen, R.

1997 *Civiele maatschappij, sociaal-cultureel werk en sociaal leren. Pedagogisch Tijdschrift* (22), nr. 1-2, p. 68-81.

Wildemeersch, D.

1995 *Een verantwoorde uitweg leren: over sociaal-agogisch handelen in de risicomaatschappij.* K.U.Nijmegen, Nijmegen.

Wildemeersch, D.

1997 *Sociaal leren. Pedagogisch Tijdschrift* 1-2. Leuven

DUURZAME LANDBOUW

Bond Beter Leefmilieu

1998 *Landbouw en milieu: naar een duurzame landbouw.* Brussel: Bond Beter Leefmilieu.

Cleiren, M.

1997 *Boeren en consumenten hand in hand: pleidooi voor korte wegen en directe contacten.* Leuven: Wervel.

Cleiren, M.

1997 *Een duurzame weg van boer tot bord: bespreking van een aantal alternatieve afzetinitiatieven.* Hogeschool Heverlee: Ongepubliceerde thesis.

De Leener, J.P.

1996 *Duurzame landbouw: boeren in de 21 ste eeuw.* Colloquim verslag. Vlaams Agrarisch Centrum.

De Wel, B. & Paredis, E.

1997 *Indicatoren voor duurzame ontwikkeling: tussen valkuil en bruikbaar instrument.* Brussel: Vodo.

D'hulster, J., Iserbijt, G. & Van Impe, D.

1992 *Op weg naar een Kwaliteitsvolle voeding, een Gezond Leefmilieu en een Duurzame landbouw.* Leuven: Acco.

Gimeno, P., Weiler, R. & Holemans, D. (red.)

1996 *Ontwikkeling en duurzaamheid: de uitdaging ontleed.* Brussel: VUB press.

Juffermans, J.

1995 *Guide to good practice: Sustainable Lifestyle.* Netherlands: The Hague.

Luc Dekeyser is hoogleraar pedagogie aan de Katholieke Universiteit Leuven.